

УДК 015(477)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).3-11

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Національна бібліографія сьогодні та завтра

Ідея написати цю статтю виникла після того, як я прочитав матеріал журналістки Л. Войтович "Найбільше падіння з часів незалежності: що відбувається з книжковим ринком" ("Читомо", 15.07.2020).

Що найбільше вразило?

Звичайна некомпетентність. Аргументую. Авторка зазначає: *"Нагадаємо, що точних даних про стан українського книжкового ринку немає. Статистика Книжкової палати ніколи не була достовірною на 100%, тому можемо лише приблизно оцінити падіння ринку в назвах і накладах — про падіння обсягів ринку офіційної інформації немає... — і далі: — На початку липня Книжкова палата опублікувала дані випуску книжок та буклетів (?) у першому півріччі 2020 року..."*. Не буду коментувати ці безпідставні заяви, але зауважу, що, перш ніж їх робити, пані Войтович могла б звернутися до відділу статистики Книжкової палати та отримати фахову консультацію і щодо статистики, і щодо буклетів, і щодо брошур (які разом із книгами зазначені на сайті).

Неоднозначна і заява "очільниці аналітичного (?) відділу Інституту книги І. Батуревич у цій самій публікації: *"Я б не орієнтувалася на показники Книжкової палати, поки не існує каталогу "Книжки на ринку" та поки немає ніякої відповідальності за невчасне надсилання обов'язкових примірників. Проте наголошую (увага!), що будувати статистику на факті такого надсилання є неефективним і ніде в розвинених країнах не застосовується. Я б орієнтувалася на показники друкарень..."*

По-перше, на якому ринку? Такого каталогу немає в жодній країні світу. Є каталог Books in Print, що являє собою інформаційно-бібліографічну підсистему "Книги, що є в наявності та друкуються". По-друге, відповідальність за своєчасне надсилання обов'язкових примірників регулює законодавство (у вигляді штрафних санкцій), і в усіх країнах світу статистику книговидавання формують на основі обов'язкових примірників.

Лікнеп для журналістки "Читомо"

Буклет — аркушеве видання у вигляді аркуша, сфальцьованого будь-яким способом у два згини чи більше (визначення згідно з ДСТУ 3017:2015 Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять; http://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf).

Буклет — це інформаційно-ілюстрований матеріал, що є аркушем формату А4, складеним удвічі, утричі й більше разів. Під час розроблення ексклюзивного, стильного, креативного дизайну буклету варто враховувати мету його використання, потенційну аудиторію (для кого й для чого він призначений), місця розповсюдження (офіс, виставки, презентації, розсилки). Буклет може бути інформаційним (для постійних і потенційних клієнтів), іміджевим (для партнерів) і рекламним (для споживачів, яким пропонують конкретний продукт чи послугу) (<https://sites.google.com/view/distance-informatics-10/модуль-графічний-дизайн/дизайн-у-поліграфії/урок-33>).

Історія обов'язкового примірника (ОП) розпочалася з ордонансу (указу) французького короля Франциска I 1537 р., що зобов'язував усіх друкарів надавати Королівській бібліотеці по одному примірникові випущених назв книг.

Система ОП виконувала два завдання: сприяла формуванню й поповненню фондів найбільших бібліотек (зазвичай монарших та урядових), а також давала змогу контролювати діяльність друкарів, видавців і книготорговців, перевіряти їх благонадійність та лояльність до чинної влади. Нині ОП — важливий атрибут книговидавничої справи кожної країни, її книжкової культури, оскільки саме він забезпечує:

- національний облік документів і підготовку універсальних бібліографічних посібників;
- ведення національної статистики друку;

— формування загальнонаціонального бібліотечного фонду;

— створення національного архіву друку.

Наявність закону про ОП, його структура та виконання визначають не лише рівень розвитку національної бібліографії (НБ) країни та її відповідності до міжнародних критеріїв, а є вагомим показником інтегрованості у світову культуру.

До речі, зауважу, що за 25 років роботи в Книжковій палаті України я не зустрів більш некомпетентної та поверхової статті про видавничу справу, тому вважаю за потрібне зробити докладний огляд аспектів становлення національної бібліографії.

Коротка історія національної бібліографії

У наш час термін "національна бібліографія", з одного боку, є найуживанішим у бібліографічній теорії та практиці, а з іншого — одним із найневизначеніших і багатозначних. Причину полісемії слід шукати у відмінності історичних умов розвитку держав, їх культури, становлення видавничої та книготорговельної справи, передусім у XIX ст., коли й відбувалося формування НБ, зумовлене такими чинниками:

— утворення націй, держав, кристалізація національної самосвідомості, потреба в узагальненні вітчизняної історії та досягнень національної культури;

— зростання обсягів книговидання та розповсюдження літератури живою народною мовою й поступове витіснення головної міжнародної мови — латинської;

— інтенсивний розвиток книгодрукування (якщо до 1600 р. в Європі було випущено майже 6 тис. назв книг, то 1900 р. — понад 158 тис.);

— створення в багатьох країнах Європи та у США національних суспільств і об'єднань видавців, книгопродавців, бібліотекарів і бібліографів.

Поява перших національних бібліографічних зведень припадає на XVI ст. і пов'язана з іменами англійців Дж. Леленда ("Коментарі про британських письменників", 1545 р.) і Дж. Бейля ("Перелік відомих письменників Великої Британії...", 1549 р.). Виходили й перші книготорговельні каталоги, що також мали ретроспективний характер, оскільки віддзеркалювали друкарську продукцію, випущену за кілька років, а то й десятиріч. Наприклад, у Німеччині набули поширення так звані ярмаркові каталоги, котрі друкували до книжкових ярмарків.

У Великій Британії 1595 р. оприлюднено "Каталог англійських друкованих книг", котрий уклав книготорговець Е. Монселл на видання, випущені від часів зародження видавничої справи в країні. Водночас розвиток книгодрукування, прогрес науки й культури, потреба книжкової торгівлі в бібліографічній інформації вимагали систематичного та оперативного обліку друкарської продукції й своєчасного повідомлення про неї. Облік найчастіше здійснювали книговидавці й книгопродавці, й передусім він мав інформувати професійну спільноту про появу на книжковому ринку нових видань. В окремих випадках

систематичну реєстрацію проводили представники культури чи науки, видатні просвітники.

Розвиток систематичного, або поточного, бібліографічного обліку бере початок від XIX ст. Перший відповідний орган створено у Франції 1811 р. Знаходимо відомості, що 1829 р. реєстрували поточну інформацію про шведські книги, 1833 р. — про голландські, 1834 р. — про німецькі. Від 1835 р. обліковували книжкову продукцію Італії, від 1837 р. — Росії й Англії, від 1843 р. — Данії. 1871 р. знаменує появу поточної бібліографії у Швейцарії, 1872 р. — у США, 1875 р. — у Бельгії, 1878 р. — у Польщі й Угорщині, 1897 р. — у Болгарії.

У XX ст. поточна національна бібліографія стає пріоритетним напрямом книгообліку, оскільки забезпечує максимальний рівень охоплення національного масиву документів. Попри це, найскладнішим залишається питання про зміст поняття "національна бібліографія", що пов'язано з принципами відбору документів до бібліографічних покажчиків. Основна проблема, котру намагалися розв'язати чимало дослідників, полягала у визначенні об'єктів обліку: якими критеріями слід керуватися під час відбору творів друку для віддзеркалення у виданнях НБ? До середини XX ст. було сформовано три основні принципи:

1. Державно-територіальний, згідно з яким реєструються твори друку, видані в межах держави всіма мовами.

2. Мовний — обліковуються всі видання мовою нації чи народу незалежно від місця випуску.

3. Комплексний — враховуються всі видання, випущені на території держави, а також видання, випущені за її межами, але пов'язані з державою (чи нацією) мовою, авторством (уродженців країни) чи змістом (про країну або націю).

Наявність трьох різних принципів відбору історично виправдана, проте активний розвиток міжнародної бібліографічної співпраці, поява нових держав після Другої світової війни потребували чітко визначити єдиний підхід до формування національної бібліографічної бази кожної країни, а отже й пріоритетний принцип, що спричинило широку дискусію в бібліографічних колах.

Сучасна бібліографічна практика, розв'язавши це вкрай складне питання на користь державно-територіального принципу, в жодному разі не відмовляється від історичної спадщини національних бібліографій країн світу. Решту принципів обліку (мовний, авторської належності, змісту про країну чи націю) використовують і досі як основу створення покажчиків, що утворюють самостійний блок бібліографічних видань і мають узагальнену назву "екстеріорика" (від лат. *exterior* — зовнішній).

Екстеріорика — бібліографічна інформація про документи, що випущені за межами країни, але пов'язані з нею за ознаками змісту, мови, авторської належності. Підготовлені на її основі посібники становлять особливий інтерес для істориків, літературознавців, філологів, науковців усіх галузей знань. Проте відповідно до рішень Міжнародної федерації

бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) ці видання не вносять в органи первинного бібліографічного обліку, оскільки вони мають вторинний характер і виконують особливі завдання — країнознавчої бібліографії.

Термін "екстеріорика" в міжнародній практиці набув поширення наприкінці 70-х рр. XX ст. і в кожній країні має власну назву: в Польщі — "полоніка", в Чехії — "богеміка", в Болгарії — "болгаріка", в Угорщині — "хунгаріка", в Німеччині — "германіка", в Росії — "росіка", в Україні — "україніка" тощо. В окремих країнах (Болгарія, Німеччина, Польща) покажчики екстеріорики входять до системи видань поточної НБ і як самостійні видання не змішуються з матеріалами первинного обліку, що, відповідно до міжнародних рекомендацій, має спиратися на державно-територіальний принцип.

Усупереч ухваленням у різні роки рішенням, бібліографічний облік продовжують здійснювати на основі всіх трьох принципів, тому в поняття "національна бібліографія" вкладають різний сенс, обумовлений практикою обліку. Утім, дедалі більше зміцнюється погляд на НБ як на бібліографію, побудовану за державно-територіальним принципом і доповнену матеріалами екстеріорики.

Найважливіше значення державно-територіальний принцип відбору документів має для організації поточного бібліографічного обліку друкованої продукції й інших видів документів, не менш значущий він і для підготовки покажчиків ретроспективного характеру.

Донедавна поняття "національна бібліографія" охоплювало ретроспективну національну бібліографію (РНБ) і поточну національну бібліографію (ПНБ). У 1970-ті рр. сформувався ще один напрям — перспективна національна бібліографія (ПрНБ).

Поточна національна бібліографія

У завдання ПНБ входить забезпечення максимально повної та оперативної (з якнайкоротшим інтервалом між випуском книги та її бібліографічним відображенням), систематизованої інформації про різні види документів, надруковані на території країни, що досягають тільки завдяки чітко організованому обліку й формуванню системи бібліографічних посібників. Поточна національна бібліографія є "інформаційною інфраструктурою, котра забезпечує підготовку, поширення й використання універсальної бібліографічної інформації про документи країни/нації", що випускаються в поточний період. Визначальною ознакою ПНБ є її "зверненість" до теперішнього моменту, і в цьому полягає основна відмінність від ретроспективної національної бібліографії.

Виникнення в XIX ст. поточного бібліографічного обліку друкованої продукції було пов'язано з потребою книгопродавців в оперативній інформації про новинки книжкового ринку. Ці відомості розміщували у спеціальних бібліографічних розділах книжоторгових журналів, що допомагало власникам книгарень формувати асортимент та інформувати покупців. Винятком є лише "Бібліографія Франції", започаткована 1811 р. як друкований орган контролю за діяль-

ністю друкарів і книгопродавців відповідно до "Амстердамського декрету", що, за указом Наполеона, запроваджував сувору цензуру.

На Міжнародному бібліографічному конгресі 1897 р., організованому Міжнародним бібліографічним інститутом, було наголошено на потребі створення національних інститутів, що мали здійснювати підготовку національних репертуарів і водночас обліковувати поточну друкарську продукцію (книги, брошури, періодичні видання, публікації наукових, громадських та відомчих організацій). Учасники Міжнародного бібліографічного конгресу 1900 р. уперше рекомендували використовувати обов'язковий примірник як основу поточного обліку. Проте для реалізації цих ідей потрібні були відповідні закони та спеціалізовані бібліографічні центри, тому пропозиції так і залишилися в теоретичній площині.

Важливим етапом в історії формування ПНБ стало проведення Міжнародної конференції з поліпшення діяльності бібліографічних служб, започаткованої 1950 р. представниками Об'єднаної бібліографічної групи ЮНЕСКО та Бібліотеки Конгресу США. Уперше на міжнародному рівні й за участю фахівців (бібліотекарів і бібліографів) обговорювали проблеми, пов'язані винятково з організацією поточного бібліографічного обліку, принципів відбору видань і формування системи бібліографічних покажчиків.

Рішення зазначеної конференції й досі мають вагу, оскільки відповідно до них результати бібліографічного обліку потрібно кумулювати не в окремі покажчики, а в систему взаємозв'язаних бібліографічних видань. Як зразковий мінімум видань (органів обліку) ПНБ вона охоплювала:

1. Загальний національний покажчик усіх книг і брошур, що виходять у країні та надходять у продаж, незалежно від мови, якою їх написано, бажано з урахуванням опублікованих дисертацій і наукових досліджень, а також урядових видань, що становлять громадський інтерес. Згідно з чинними нормами можливе видання окремих покажчиків, що охоплюють кожен з трьох груп окремо.

2. Покажчик книг і брошур, що не надходять у продаж.

3. Покажчик найважливіших статей із журналів і газет.

4. Покажчик карт і атласів.

5. Покажчик музичних видань.

6. Список аудіовізуальних матеріалів.

7. Покажчик неопублікованих дисертацій і наукових досліджень.

8. Покажчик місцевих офіційних видань.

9. Довідник із газет і журналів.

10. Довідник про видавців і книгопродавців.

11. Довідник про наукові суспільства, інститути, бібліотеки та інші подібні організації.

Природно, що для середини XX ст. єдино можливим засобом поширення бібліографічної інформації були друкарські (паперові) видання, тому країнам — членам IFLA рекомендовано випускати друковані бібліографічні посібники відповідно до запропонованої моделі.

Наведений мінімум видань ПНБ, окрім переліку покажчиків, містив список видів документів, котрі підлягають державній реєстрації, що було актуальним з огляду на використання новітніх, нетрадиційних носіїв інформації. Історично склалося так, що приблизно до середини ХХ ст. єдиним об'єктом обліку були книги і в окремих випадках — періодичні видання (журнали й газети). Поступово в певних країнах до кола обліку ПНБ потрапляла не лише періодика, а й інші види документів, а також науково й соціально значущі статті з журналів і газет.

Першим досвідом обліку та реєстрації не книжкових видань став покажчик "Вимовлене слово" (Das gesprochene Wort), що від 1959 р. репрезентував у системі німецької національної бібліографії грамплатівки літературного змісту. Британський інститут кінематографії від 1965 р. здійснює облік кіно- та відеопродукції в спеціальному покажчику "Каталог британських національних фільмів і відео" (British National Film and Video Catalogue).

Поява у другій половині ХХ ст. нових видів документів потребувала розширення об'єктів обліку, на чому зосередили увагу учасники Міжнародного конгресу з національної бібліографії 1977 р. Основу п'ятого розділу його Рекомендацій становив документ "Національні бібліографії: огляд їх змісту", присвячений аналізу принципів відбору творів друку. Укладачі зауважували, що повнота реєстрації багато в чому залежить від матеріально-технічної бази національного бібліографічного агентства, але обов'язковому обліку підлягають принаймні монографічні видання й перші випуски нових серіальних видань. Отже, було визначено перший рівень, або мінімум, національної реєстрації. На початок 1980-х рр. пріоритети відбору документів для національного бібліографічного обліку розподілялися так:

— *перший рівень* — книги, перші номери серіальних видань (нові й ті назви, що змінилися), офіційні видання;

— *другий рівень* — дисертації, картографічні видання, стандарти, патенти, описи винаходів, доповіді наукових конференцій, науково-дослідні звіти;

— *третій рівень* — статті, ізоматеріали, грамплатівки, екстеріорика, видання шрифтом Брайля, аудіо- та відеокасети, мікрофільми, естампи, плакати, фірмові проспекти й каталоги, фільми, машиночитні документи.

Водночас було наголошено, що кожне національне бібліографічне агентство самостійно вирішує питання про об'єкти обліку та має гнучкі можливості для розширення спектра документів.

Нові носії інформації, що з'явилися наприкінці ХХ ст., істотно змінили стандартне визначення книги і, як наслідок, розширили коло об'єктів обліку. Бібліографування нетрадиційних носіїв інформації, особливо мережових документів та інтернет-видань, спричинило комплекс проблем, пов'язаних із природою інформації та її функціонуванням у часі й просторі. М. Горман, декан бібліотечної служби Каліфорнійського університету, у виступі на 67-й сесії

IFLA (Бостон, 2001 р.) зазначив, що "іронія нинішньої ситуації полягає в тому, що ми майже досягли досконалості в обліку традиційних бібліотечних матеріалів, тоді як поява електронних ресурсів стала мало не загрозою існуванню бібліотечних служб, зокрема бібліографічному облікові".

Питання організації реєстрації машиночитних, електронних і мережових видань та їх бібліографічного віддзеркалення обговорювали майже на всіх сесіях IFLA останніми десятиліттями ХХ ст. Принципово важливими є дві проблеми: визначення кола електронних ресурсів, котрі обов'язково мають підлягати реєстрації, та потреба розроблення адекватної й ефективної методики їх каталогізації.

Облік електронних видань має і прибічників, і супротивників. Заперечення проти внесення в перелік об'єктів реєстрації зводяться до того, що цифрові документи мінливі й нестабільні, інакше кажучи, багато з них з'являються, зникають, доповнюються, змінюються, тобто перебувають у постійній динаміці, а отже контролювати їх практично неможливо. Водночас інтернет-технології стали якісно новим стрибком у розвитку комунікації та інтеграції людського знання, що зумовлює потребу реєстрації електронних видань як невіддільної частини національних ресурсів.

М. Горман вперше спробував осмислити комплекс сучасних мережових ресурсів із позиції можливості й необхідності їх бібліографічного обліку. Поміж мережових документів науковець виокремив такі:

- односторонки;
- комерційні сайти;
- ресурси, що мають друкований аналог;
- електронні ресурси, що не мають друкованого аналога;
- електронний архів (текстової, звукової, візуальної інформації);
- оригінальні матеріали (текстові, звукові, візуальні).

Коли ж вирішати питання про те, які із зазначених документів становлять для людства (а отже, і для НБ) пріоритетний інтерес, тоді на порядку денному постане завдання розроблення бібліографічних форматів їх опису та класифікації. Слід зазначити, що розв'язання проблем відбувається паралельно. Наприкінці 1990-х рр. підготовлено два варіанти Міжнародного стандартного бібліографічного опису: ISBD (CF) — для комп'ютерних файлів і ISBD (ER) — для електронних ресурсів.

Визначення видів документів, що підлягають національному бібліографічному облікові, їх перелік і характеристика є змістом відповідних державних актів — законів про обов'язковий примірник.

Закон про обов'язковий примірник

Обов'язковий примірник і закон, що регламентує його надходження до національних бібліотек і бібліографічних агентств, є неодмінною умовою поточного національного бібліографічного обліку.

З появою нових носіїв інформації (особливо мережових видань) актуалізувалося питання оновлення й перегляду чинного закону про ОП. Цей процес розпо-

чався на Міжнародній конференції з поліпшення діяльності національних бібліографічних служб (Копенгаген, 1998 р.), де проблему оновлення закону про ОП визначили первинним завданням розвитку НБ і змістом першого розділу Рекомендацій.

Дослідження закону про ОП під егідою ЮНЕСКО здійснила Дж. Ларив'є (Канада), яка 2000 р. підготувала новий варіант "Рекомендацій до закону про обов'язковий примірник". Головний висновок вивчення й аналізу сучасних законів про ОП зводився до того, що, за винятком нечисленних країн, котрі переглянули відповідні нормативні акти за кілька минулих років, закони про ОП більшості країн не здатні забезпечити облік і реєстрацію мережевих видань. Отже, у документі задекларовано тезу про потребу внесення мережевих видань у сферу дії закону про ОП і наголошено на ролі національних бібліотек у придбанні й наданні доступу до друкованої спадщини країни в будь-якому форматі (друкованому чи електронному) через національні бібліографічні покажчики.

У рамках роботи Бібліографічної секції IFLA на 67-й щорічній сесії (2001) заслухали доповіді, підготовлені відповідно до Рекомендацій Копенгагенської конференції та присвячені вивченню закону про ОП у різних регіонах світу. Якщо узагальнити наведені відомості, то нині приблизно третина держав не мають відповідної законодавчої бази.

У низці країн бракує закону про ОП, а його функції частково виконує закон про авторське право. Зокрема, у США два обов'язкові примірники кожного оригіналу надходять спочатку у відділ авторського права Бібліотеки Конгресу, де їх реєструють, надають свідоцтво, а потім передають до фондів. Національна бібліотека Швейцарії забезпечує комплектування фондів на основі контрольного примірника (КП), котрий видавці надсилають добровільно. Однак і в тому, і в іншому разі інформацію про них друкують у поточних бібліографічних покажчиках. З цього погляду значення закону про ОП для видавців полягає в тому, що він дає змогу повідомити про випущену продукцію не лише на локальному, а й на міжнародному книжковому ринку, а також сформувати попит і визначити читацьку аудиторію. У цьому разі реєстрацію видань у національних бібліографічних покажчиках можемо розглядати як приховану форму реклами видавничої продукції.

Отже, організація ПНБ неможлива без обов'язкового примірника й відповідних законів, виконання яких покладається на національне бібліографічне агентство (НБА), що працює під егідою національної бібліотеки чи книжкової палати.

Уперше функції НБА було визначено на Міжнародному конгресі з національної бібліографії (1977), зокрема у багатьох країнах їх виконують національні бібліотеки. Проте у низці держав історично склалися інші організаційні структури, наприклад, у Росії, Польщі, Іспанії, Бразилії, Україні, республіках колишньої Югославії (Сербії та Чорногорії) це завдання виконують самостійні установи (книжкові палати, бібліографічні інститути, інститути книги, академії наук).

В окремих національних бібліотеках створено спеціальні підрозділи, що виконують функції агентств. Зокрема, у структурі Національної бібліотеки Франції започатковано Центр національної бібліографії (1993), а у Британській бібліотеці — відділення бібліографічних служб, основою якого стала Рада Британської національної бібліографії (1950), у болгарській Народній бібліотеці Св. Кирила і Мефодія — Центр національної бібліографії (1975). Існує й інша форма організації, коли в країні немає єдиного НБА, а його функції на корпоративній основі виконують бібліотеки.

Здійснення національною бібліотекою функцій центру національного бібліографічного обліку ще не означає тотожності між ними. Найважливішим завданням будь-якої національної бібліотеки є кумуляція фонду вітчизняних документів і "максимально повне в межах інтересів цієї країни комплектування та довічне зберігання фонду іноземних документів". Саме фонд вітчизняних документів, що його створює бібліотека на основі отриманих ОП, уможлиблює якісну національну реєстрацію видань та укладання бібліографічних покажчиків.

Національні бібліотеки мають у розпорядженні значні та унікальні документні й бібліографічні ресурси, що дають змогу створювати покажчики з будь-якої теми, усіх галузей знань і сфер людської діяльності. Сьогодні національна бібліотека набуває статусу національного загальнокультурного й наукового центру, це "бібліотека, що в рамках національної (державної) бібліотечно-інформаційної системи виконує особливі функції: отримання обов'язкового примірника документної продукції країни, її каталогізація та забезпечення збереження, надання централізованих послуг читачам, забезпечення збереження і пропаганди національної культурної спадщини, проведення державної політики у сфері інформаційної культури, керівництво національними компаніями з пропаганди книги й читання, участь у міжнародних програмах і проектах".

Отже, фонд національної бібліотеки репрезентований більшим обсягом документів, аніж національна колекція друку. А завданням НБА є реєстрація видань, випущених на території держави; як центри бібліографії вони здійснюють авторитетний контроль за національною (державною) видавничою продукцією, відповідальні за складання повних бібліографічних записів та підготовку національних бібліографічних покажчиків. Організація контролю можлива тільки на основі ухвалення державних законодавчих актів про обов'язковий примірник. Зазначені завдання здійснюються на підставі широкого комплексу міжнародних і національних правил, стандартів та рекомендацій, що відбивають як функціональний зміст НБ, так і форми, в яких вона має виходити.

Повноту національного бібліографічного обліку забезпечують закони про обов'язковий примірник, що регламентують види документів для реєстрації. Ознака повноти НБ пов'язана і з іншою важливою проблемою, що має вагоме значення для багатонаціональних і багатомовних держав: видання якими мовами слід

обов'язково враховувати в НБ? Учасники Міжнародного конгресу з національної бібліографії 1977 р. заявили, що обліку підлягають документи, випущені всіма мовами, до того ж описи потрібно складати мовою та у графіці оригіналу.

Подання вичерпних і надійних бібліографічних відомостей у покажчиках ПНБ відбувається на основі розроблення національних правил каталогізації, що, зі свого боку, спираються на міжнародні стандарти. Уперше про це зауважили учасники обговорення спеціально підготовленого огляду "Стандартизація, що належить до бібліотек і національної бібліографії". В основу ухвалених Рекомендацій було покладено принцип програми Універсального бібліографічного обліку (Universal Bibliographic Control — UBC): кожне національне бібліографічне агентство, згідно з міжнародними вимогами, відповідає за складання повного бібліографічного опису всіх видань, випущених у країні. Виходячи з цього завдання, національне бібліографічне агентство приймає Міжнародний стандарт бібліографічного опису (ISBD), відповідає за привласнення Міжнародного стандартного книжкового номера (ISBN) і Міжнародного стандартного номера серіальних видань (ISSN), а також зобов'язане розглянути питання про створення національних центрів ISBN і ISSN.

Особливу увагу було приділено бібліографічній класифікації записів. Визнаючи, що створення нової міжнародної схеми класифікації — надзвичайно складне завдання, для успішного розвитку міжнародного обміну бібліографічною інформацією слід домовитися про використання однієї з поширених у світі схем. На загальну думку, такими є Десяткова класифікація Дьюї (ДКС) і Універсальна десяткова класифікація (УДК), можливість застосування яких доцільно вивчити ґрунтовніше.

Упродовж 20 років ці питання не втрачають актуальності, їх щоразу обговорюють на Міжнародній конференції з поліпшення діяльності національних бібліографічних служб. Зокрема, 11-та Рекомендація безпосередньо торкається бібліографічних записів, котрі мають створювати так, щоб на основі точок доступу (прізвища авторів, заголовки, предметні рубрики, класифікаційні індекси тощо) можна було ефективно організувати пошук і складати різноманітні допоміжні покажчики. Відповідальність за формування повних бібліографічних записів несуть національні бібліографічні агентства, що обов'язково повинні використовувати міжнародні стандарти бібліографічного опису (ISBD) і принципи каталогізації, міжнародні стандартні номери (ISBN і ISSN), класифікаційні схеми (ДКС і УДК), а також формат MARC і його національні версії для створення електронних каталогів.

Понад 60% держав для організації бібліографічних масивів використовують Десяткову класифікацію Дьюї, майже десята частина — Універсальну десяткову класифікацію, кілька країн — класифікацію Бібліотеки Конгресу США (DLC), інші угруповання бібліографічних записів здійснюють на основі національних класифікаційних схем. Електронні версії каталогів дають змогу вибирати між простим і розгорнутим

пошуком. На додаток до найпоширенішого пошуку за авторами, назвами, ключовими словами, предметними рубриками та класифікаційними індексами певні інформаційні системи уможливають пошук за мовою документів, країною видання, окремими видами й жанрами літератури тощо — майже за всіма полями формату MARC.

Своєчасність випуску видань ПНБ — третя вага ознака, що становила предмет обговорення учасників і Міжнародного конгресу, і Копенгагенської конференції. У 1977 р. про своєчасність зауважували лише з погляду періодичності виходу поточних бібліографічних покажчиків і в Рекомендаціях конгресу пропонували випускати їх раз на квартал із кумуляцією — щонайменше — щорічно.

Питання оперативності реєстрації документів безпосередньо пов'язано із законом про ОП, що його, власне, й регламентує. Ухвалення нових законів у багатьох державах сприяло скороченню термінів між випуском документа і його каталогізацією в НБ. Навіть якщо реєстрація нових видань здійснюється своєчасно, то затримка публікації та репрезентації покажчиків ПНБ зводять ці зусилля нанівець. Щодо оперативності випуску й розповсюдження цих видань не розроблено жодних нормативних документів чи державних актів, тому, наскільки можливо, слід прагнути до скорочення видавничого циклу їх підготовки й термінів доставляння користувачеві.

Розвиток нових інформаційних технологій і подання інформації ПНБ у мережевому режимі скорочують строки доведення результатів обліку до споживачів. ПНБ, як зазначалося, є фундаментом міжнародної бібліографічної співпраці. Без чітких і стандартизованих правил каталогізації, що ухвалені й використовуються на міжнародному рівні, неможливо не лише створити світові бази бібліографічних даних, а і обмінюватися бібліографічною інформацією.

Потреба впорядкування національної бібліографії для міжнародного поширення й використання стала умовою розроблення програми Універсального бібліографічного обліку (UBC). Головною вимогою її успішної реалізації є стандартизація процесів бібліографування.

Першим кроком у цьому напрямі стало визнання на початку 1970-х рр. комунікативного формату MARC як основи автоматизованих бібліографічних систем. Згодом було створено й затверджено Міжнародний стандартний бібліографічний опис (ISBD), на основі якого в більшості країн світу розробляють власні національні стандарти. Проте внаслідок стандартизації бібліографічної методики постала ще одна проблема, пов'язана з уніфікацією оформлення довідково-бібліографічного апарату покажчиків ПНБ.

У Рекомендаціях Міжнародного конгресу з національної бібліографії віддзеркалено основні вимоги до друкованих видань НБ, що, як наголошували учасники, ще тривалий час залишатимуться основною формою бібліографічних покажчиків.

Світовий досвід організації національного поточного бібліографічного обліку, його аналіз та обго-

ворення на міжнародних нарадах дають змогу виділити характерні ознаки стану ПНБ в різних державах, зокрема:

- принципи відбору документів для обліку та реєстрації у виданнях ПНБ. Пріоритет належить державно-територіальному принципу, що забезпечує первинність і надійність бібліографічного обліку;

- наявність закону про обов'язковий примірник і його відповідність сучасним вимогам (об'єкти обліку, перелік виробників і одержувачів, кількість, оформлення й терміни подання ОП тощо);

- система органів ПНБ, кумульована у виданнях різного формату (друкованих, машиночитних, на CD-ROM, електронних), що відображає різні види документів;

- своєчасність ПНБ, оперативність реєстрації документів, випуску та доведення показників до споживачів;

- вичерпна повнота ПНБ, якої досягають завдяки внесенню в закон про ОП усіх чи багатьох видів документів і їх реєстрації;

- національна уніфікована методика каталогізації, заснована на міжнародних стандартах комплексу ISBD, використанні комунікативного формату UNIMARC і міжнародних універсальних класифікаційних схем (ДКД і УДК);

- відповідність міжнародним вимогам оформлення й структури видань ПНБ (формат і блок елементів довідково-бібліографічного апарату);

- наявність національного бібліографічного агентства, яке виконує функції контролю за виконанням закону про ОП, обліку та реєстрації документів, що виходять, і підготовки поточних бібліографічних показників.

Перспективна національна бібліографія

Виникнення перспективної національної бібліографії пов'язано зі створенням у Бібліотеці Конгресу США програми "Каталогізація у виданні" (КУВ) (Cataloguing in Publication — СІР), що з національної перетворилася на міжнародну.

Розроблення програми бере початок від 1971 р., коли фахівці Бібліотеки Конгресу США працювали над проектом, що мав допомогти у скороченні вартості каталогізації й прискоренні термінів бібліографічного опрацювання вхідних документів. На основі угод із бібліотекою видавці заповнювали спеціальний формуляр на книгу, коли вона ще перебувала у процесі випуску (у гранках, рукописі тощо).

Бібліотека, зі свого боку, здійснювала каталогізацію майбутнього видання, тобто складала бібліографічний опис, надавала класифікаційні індекси й предметні рубрики. Згодом бібліографічний запис знову надсилали видавцеві, який публікував його на звороті титульного аркуша. Стандартизований запис ставав доступним будь-якій бібліотеці, що значно економила кошти, використовуючи вже готову форму, а споживач діставав попередню інформацію про книги, котрі перебували у процесі випуску.

Успішна реалізація цієї програми в Бібліотеці Конгресу США привернула увагу закордонних національних бібліотек і бібліографічних агентств. На Між-

народному конгресі з національної бібліографії їй присвятили один із розділів Робочого документа. Стисло схарактеризувавши стан програми КУВ у різних країнах, його автори зробили такі висновки:

- програма є одним з найефективніших шляхів посилення оперативності видань НБ;

- реалізація програми стане успішною лише за умови тісної співпраці між видавцями й установами, що здійснюють національний бібліографічний облік;

- запис КУВ не може замінити авторитетний бібліографічний опис;

- у поточних показниках доцільно застосовувати спеціальні стандарти КУВ, домовившись, зокрема, про ідентифікацію записів (за допомогою коду, номера, символу), мінімальний набір бібліографічних елементів, що формують запис КУВ, введення в нього ISBN і ISSN тощо.

Нині результатом виконання положень програми КУВ є створення національного бібліографічного запису про документ у процесі його підготовки та внесення на цій стадії відомостей до національного бібліографічного показника. У НБ більшості держав перспективний бібліографічний запис відбивається в поточних показниках з позначкою "КУВ". А в "Німецькій національній бібліографії" ця інформація є змістом окремої серії "N" — "Монографії і періодика. Попередня інформація — СІР". Неодмінні умови, що уможливають реалізацію програми КУВ, — автоматизоване опрацювання бібліографічних даних і залучення нових комунікативних каналів трансляції інформації. Тільки використання нетрадиційних носіїв дає змогу вносити перспективну бібліографічну інформацію в національні бази даних, а після виходу документа — здійснювати потрібні корективи.

Наприкінці 1990-х рр. фахівці Бібліотеки Конгресу США розробили електронну версію програми — ЕКУВ (ЕСІР), що надала видавцям можливість передавати бібліографічні відомості в режимі online через інтернет і так само отримувати готовий інформаційний продукт — бібліографічний запис.

Програма КУВ стала основою для розроблення та здійснення ще одного проекту Бібліотеки Конгресу США — "Нові книги". Ініціатива мала забезпечувати доступ професійної спільноти й широкої аудиторії до такого повноцінного джерела інформації, як відомості про книги, що перебувають у процесі підготовки, й тільки-но випущені. На відміну від програми КУВ, *видавці мають надавати не лише бібліографічну інформацію, а й зразок майбутньої обкладинки (та суперобкладинки), видавничу анотацію, зміст, відомості про автора, адресу його електронної пошти, сайти видавця та книгопродавця, в якого можна придбати книгу.* Крім того, видавці повинні передавати зразок тексту для створення повнотекстової бази даних. Інформація програми доступна через інтернет читачам у всьому світі, а отже, проект "Нові книги" сприяє формуванню й забезпеченню купівельного попиту, набуваючи виразно книготоргового характеру.

Нині немає жодного загальноприйнятого й тим більше стандартизованого визначення ПНБ. Проте на основі викладеного наведемо робочу дефініцію: перспективна національна бібліографія є інформацій-

ною інфраструктурою, котра забезпечує підготовку, поширення та використання універсальної бібліографічної інформації про документи країни/нації, що заплановані до випуску, й ті, що перебувають на стадії друкування.

Найактуальнішою проблемою останніх двох десятиліть, що потребує ухвалення термінових рішень, стало широке використання нових інформаційних технологій і випуск видань на нетрадиційних носіях. Розвиток всесвітньої інформаційної інтернет-мережі, нові можливості трансляції інформації, поява електронних видань, розвиток транснаціональних інформаційних, видавничих і книготорговельних корпорацій вплинули на процеси стирання національних меж і скасування будь-яких обмежень на поширення даних. З огляду на ці тенденції, перед національними бібліографічними центрами постали завдання перегляду чинних і розроблення нових норм та правил бібліографічної методики, що забезпечує повноцінний бібліографічний облік і обмін його результатами на міжнародному рівні. Варто усвідомити важливість порушених проблем, визначити програму діяльності, конкретні шляхи реалізації якої ще належить знайти.

Майбутнє національної бібліографії — автоматичне формування електронних каталогів розширених бібліографічних записів

Результатом тривалої співпраці Книжкової палати України з компанією Vidikos Group у сфері збереження даних, автоматичного формування електронних каталогів і НБ стане впровадження нової версії опису документів і створення каталогів нового покоління.

Як стверджує головний спеціаліст Vidikos Group В. Пономаренко, "технічні характеристики сучасних персональних комп'ютерів і новітні досягнення у сфері комп'ютерної лінгвістики дозволяють створити ефективні засоби доступу до сховищ текстових даних: бібліотек (загальних і спеціалізованих), архівів, описів музейних експонатів. На відміну від наявних електронних каталогів, що є цифровим варіантом традиційних карток із мінімальним набором даних, нова версія опису документа (книга, стаття, архівний матеріал, опис музейного експоната тощо), охоплює також розділи, що істотно уточнюють інформацію про вміст книги: введення, від автора, від редакції, передмова, зміст, післямова, завершальна частина, посилення на використані джерела, обрані ілюстрації та інші дані, вибрані бібліографом для кожного конкретного документа.

Пошук у каталогах нового покоління виконується не лише за фактографічними даними (прізвище автора, назва документа, назва видавництва тощо, а й за запитом у довільній формі. Фактично діалог із пошуковою системою імітує діалог із бібліотекарем, якого читач просить знайти книгу (або книги) з конкретної тематики. При цьому електронний "бібліотекар" відрізняється від реального наявністю абсолютної пам'яті про весь бібліотечний фонд і можливістю швидко надати найрелевантніші документи.

Перевага нового каталогу полягає ще і в тому, що немає потреби супроводжувати дві окремі картотеки: алфавітну й тематичну".

Висока релевантність результатів роботи з розширеним каталогом забезпечується тим, що замість формального пошуку за ключовими словами використовують семантичний: зміст запиту зіставляють зі змістом тексту в розділах розширеного бібліографічного опису. Що ширший і ґрунтовніший запит, то точнішою буде відповідь.

Щоб забезпечити роботу з документами на рівні семантики, фахівці розробили мову для опису сенсів (інтерлінгва). Її принциповою особливістю є незалежність від початкової мови документа. Завдяки цьому з'являється якісно нова можливість роботи зі сховищами документів, створених різними мовами: запит можна формулювати мовою користувача, а пошук виконувати поміж документів, створених іншими мовами. При цьому перелік актуальних мов визначає користувач.

Інформаційне забезпечення системи бібліографування є структурованою базою академічної версії морфології української та російської мов, а також базою опису їх лексичної семантики.

Програмне забезпечення складається з автоматизованих робочих місць бібліографів, лексикографів і системи семантичного пошуку в базі розширених бібліографічних описів.

До технічного забезпечення входить комплекс високотехнологічних сканерів і сервісних програм електронної реставрації й розпізнавання друкарських текстів.

Уперше у світі робочий прототип системи автоматичного бібліографування та пошуку в розширеному електронному каталозі (BibSearch) створюється в Книжковій палаті України імені Івана Федорова. Основна проблема під час розроблення промислової версії BibSearch — підготовка якісного інформаційного забезпечення. Для кожної природної мови потрібно скласти формалізований опис морфології та лексичної семантики в обсязі не менш як 1 млн слів і термінів, а отже доцільно створити єдиний центр інформаційного забезпечення багатомовної системи BibSearch.

Переваги централізації:

— застосування загальних стандартів на кодування й формати даних;

— усунення дублювання у процесі створення бібліографічних описів як наявних фондів, так і поточних надходжень. Зіставлення традиційних каталогів різних бібліотек із базовим фондом (наприклад, із національною бібліотекою), а також картотек національних фондів дасть змогу виконувати опис лише унікальних документів;

— у бібліографічному описі можна зазначити документи, що зберігаються в небагатьох сховищах і становлять особливу цінність.

ІТ-компанія, що виконує приватне завдання для бібліотек, архівів і музеїв, у перспективі матиме глобальну економічну перевагу, адже інформаційна підтримка семантичної версії бібліографічних описів цілком придатна для створення семантичного інтернету, семантичних корпоративних та індивідуальних систем управління базами даних.

Список використаної літератури

1. Лисицина Н. А. Деятельность Библиографической секции ИФЛА в области международного профессионального сотрудничества / Н. А. Лисицина, И. Г. Хомякова // Культура и образование. — 2014. — № 10. — Режим доступа: <http://vestnik-rzi.ru> (дата обращения: 01.03.2015). — Загл. с экрана.
2. Вопросы национальной библиографии: IX Международное совещание экспертов / НПО "Всесоюз. кн. палата". — Москва, 1991. — 186 с.
3. Грузинова Л. Б. Иностранная библиография : конспект лекций. — Москва : Мир книги, 1995. — 64 с.
4. Грузинова Л. Б. Общая и книготорговая иностранная библиография : учеб. пособие. — Москва : Изд-во МПИ, 1987. — 80 с.
5. Грузинова Л. Б. Библиография в зарубежных странах : конспект лекций / Л. Б. Грузинова, Н. Г. Каменская. — Москва : Изд-во МПИ, 1988. — 60 с.
6. Гудовщикова И. В. Общая иностранная библиография : учеб. пособие / И. В. Гудовщикова, К. В. Лютова. — Москва : Книга, 1978. — 224 с.
7. Гудовщикова И. В. Проблемы национальной библиографии / И. В. Гудовщикова // Проблемы национальной библиографии : сб. науч. тр. — Ленинград, 1990. — С. 3—18.
8. Джиго А. А. Деятельность зарубежных центров национальной библиографии: (Обзор лит.) / А. А. Джиго, К. М. Сухоруков // Науч.-техн. достижения и перед. опыт в обл. изд. дела, полиграф, пром-ти и кн. торговли ; Информпечать. — 1990. — Вып. 7. — С. 18—30.
9. Джиго А. А. Обязательный экземпляр и национальная библиография / А. А. Джиго, К. М. Сухоруков // Библиография. — 1993. — № 6. — С. 126—133.
10. Биллингтон Д. Г. Библиотека Конгресса: взгляд в третье тысячелетие / Джеймс Биллингтон // Сов. библиогр. — 1989. — № 4. — С. 92—96.
11. Гудовщикова И. В. Американский специалист о методике составления библиографических пособий / И. В. Гудовщикова // Сов. библиогр. — 1988. — № 2. — С. 89—94.
12. Сухоруков К. М. Каталогизационная информация Библиотеки Конгресса США и международный рынок / К. М. Сухоруков. // Науч.-техн. достижения в обл. изд. дела, полиграф, пром-ти и кн. торговли ; Информпечать. — 1990. — Вып. 12. — С. 2—20.

Надійшла до редакції 17 липня 2020 року

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 655.4/5:659.1

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).11-16

Тетяна Булах,

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент ХДАК,

e-mail: tbulah@ukr.net

Інноваційні канали та форми організації рекламної комунікації у видавничому бізнесі

У статті проаналізовано інновації в рекламній галузі, котрі доцільно застосовувати видавництвам, книгарням та бібліотекам. Зокрема, висвітлено специфіку використання нетрадиційних каналів, а також креативних методів у рекламній комунікації, іноді давно відомих, певною мірою стандартних рішень (скрайбінг, ньюджекінг, партизанська й вірусна реклама тощо) як маловитратних засобів популяризації видавничої продукції та послуг.

Докладно розглянуто напрями сучасної рекламної діяльності, поміж яких ембієнт-звернення — різновид зовнішньої реклами, що використовує навколишній простір: поле, дерева, тротуари, сходи, ліфти тощо.

Проаналізовано особливості партизанської реклами (партизанський маркетинг), що сьогодні об'єднує всі малобюджетні засоби рекламного впливу. Крім ембієнт-звернень, невитратними рекламними варіантами є вірусна реклама, крос-продаж, флешмоби, перформанси, бренд-зони тощо. Саме завдяки доступності методи партизанської рекламної комунікації здобули популярність, зокрема й у книжковій галузі.

Приділено увагу таким інноваційним технологіям у рекламній сфері, як ньюджекінг — використання новин для просування власного бренду; скрайбінг — візуалізація інформації за допомогою графічних символів, що просто й зрозуміло відображають її зміст та внутрішні зв'язки.

Підсумовано, що налагодження рекламно-комунікативної взаємодії нині може здійснюватися без залучення значних коштів, завдяки нестандартним каналам, креативним методам створення й подання рекламної інформації.

Ключові слова: реклама; інноваційна реклама; рекламна комунікація; видавничий бізнес; книготорговельна галузь

Постановка проблеми. Сучасна інноваційна рекламно-комунікативна взаємодія належить до найцікавіших явищ сучасності завдяки певним визначальним характеристикам: нестандартні рішення в рекламній царині, що ґрунтуються на креативності, нетрадиційних каналах комунікації та способах подання матеріалу, з одного боку, та досягнення новітніх

технологій — з іншого. Книжкова галузь, що прагне зміцнити позиції на ринку, також має активно впроваджувати сучасні методики в рекламно-комунікативну систему на всіх етапах життєвого циклу книги як товару, що актуалізує вивчення рекламних інновацій із погляду прийнятності їх застосування у видавничому бізнесі.